

Eric de Kuyper

Kijk! Daar, kijk!

Traag door Brussel

Boom – Amsterdam

Ontwerp omslag en binnenwerk: Mijke Wondergem
Verzorging binnenwerk: Peter Tychon
Omslagbeeld: François Schuiten
Auteursfoto: © Jimmy Kets

© 2024 Eric de Kuyper | Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.)

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

ISBN 978 90 2445 138 8
NUR 320

www.boom.nl

Aan de dame die mij op een erg koude middag
op straat haar sjaal aanbood.
Wandelend met mijn Zwitserse vriendin in Brussel:
'Kijk, onkruid!', riep ze uit.

'If the child rediscovers the city, the city may still
rediscover its children.'
(ALDO VAN EYCK)

De nacht voor de verhuizing van Etterbeek naar Sint-Gillis was voor Emile en Gabriel een slapeloze. Al had hij de vorige dagen toch al gemerkt dat er in de woning veel werd afgebroken, ingepakt, afgehangen, en al was hij al een paar keer in de nieuwe woning geweest, de nacht voor het afscheid verkeerde Gabriel – toen twee jaar oud – in een panische stemming. Hij kon daarbij enkel maar, de hele nacht door, zijn vader aan de hand mee-sleuren en telkens een object aanwijzen en ‘kijk, kijk!’ zeggen. De televisie, de luchter, zijn kinderstoeltje en de tafel die er niet meer was... en dat opnieuw en opnieuw.

W e zouden verhuizen. En er werd ook verhuisd. Een belangrijk criterium voor de nieuwe woning, althans voor mijn ruimte, was het venster. Ik heb iets met vensters. En vooral dan een venster in mijn werkkamer. *A room with a view?* Ja, maar het hoeft geen indrukwekkende *view* te zijn.

Veel bewoners houden systematisch de gordijnen dicht. Het gaat dan niet altijd om een vorm van preutsheid. Eerder, denk ik, wil men zich beschermen tegen de buitenwereld. Ik geniet daarentegen van een venster dat open blijft, met een open zicht. Overgordijnen of rolluiken gaan bij mij niet dicht. Behalve 's avonds, omdat je dan spiegeleffecten krijgt die onrustig werken. Ik weet het: in Nederland heerst de gewoonte, die veel niet-Nederlanders verbaast, om met open venster te leven. 'Hier valt niets te verbergen'.

Die morele houding heeft weinig te maken met wat ik hier bedoel. Ik kijk gewoon graag naar buiten, wat voor zover ik kan beoordelen de Nederlanders vanachter hun open vensters niet doen. Voor een deel komt het doordat ik beroeps-halve veel tijd doorbreng in mijn werkkamer. Het is voor mij dan ook ontspannend om af en toe van mijn blad (of boek of scherm) op te kijken, om te constateren dat er, daarbuiten, nog een andere wereld is. Kijk, het is gaan regenen. Of: de zon is doorgekomen. Of: het blijft maar grauwe ellende vandaag. De natuur door een venster gezien weet me altijd meer te bekoren – of toch vaak iets meer – dan de 'echte' natuur.

Ik ben hoegenaamd niet reislustig, exotische landschappen trekken me niet aan. En ik ervaar de natuur al snel als exotisch. De Ardennen bijvoorbeeld... Mijn landkaart van het

exotische dat ik net nog aankan (of aandurf) is vrij overzichtelijk. Als ik echter landschappen uit verre landen in een film zie, dan kan ik daar behoorlijk van genieten. *Lawrence of Arabia* is voor mij de ideale wijze om de woestijn te beleven. Het exotische dient een kader te hebben, lijkt het wel.

Gedurende vele jaren heb ik in Etterbeek een vrij kleine kamer bewoond, niet meer dan 2 bij 4 meter met een vrij groot en hoog tweedelig venster. Mijn uitzicht vanaf tweehoog: enkele huizen aan de overkant van de straat, en daarboven de hemel. Dat de woning pal tegenover me karakter had, verheugde me. Godzijdank geen 'saai Brussels huis', zoals dat waarin ik toen zelf woonde, dacht ik geregeld. Geregeld? Ja, want zowel de herhaling van hetzelfde, als de telkens andere aspecten aan het uitzicht maakten deel uit van dit venstergenot.

Het huis in die straat, die een aantal bijzondere woningen telt – onder meer een mooi hoekpand van architect Léon Stynen – behoort tot een moeilijk te beschrijven soort. Een vierendertigtal woningen is opgenomen in het architectonisch patrimonium. Maar niet het huis dat zich vlak tegenover mijn uitkijkpost bevindt. Ik schat dat het in de jaren dertig werd gebouwd.

Het wil iets zijn, 'iets' wat gewoon van 'goede smaak' getuigt. Met een paar accenten kustarchitectuur, misschien? Ja, maar niet echt. Dan eerder zoiets als een kleine deftige villa? Nee. Goede smaak, maar eenvoudig. En vooral ook degelijk (de vensters getuigen hiervan). Ik kan me wel een voorstelling maken van de bewoners die het hebben gebouwd, en ook bewoond. Degelijke mensen, op een bescheiden manier welgesteld, een beetje saai, die zich toch door de architect een zekere 'frivole' toets hebben laten aanpraten. Wat zij als 'frivool' ervaren natuurlijk. Ze wilden duidelijk iets anders

dan al die andere woningen in de straat. En, toegegeven, daar slaagden ze in. Het is zonder meer een woning die het perfecte spiegelbeeld is van haar eigenaren.

Het lijkt me dat er nu een kleindochter woont. Een alleenwonende dame, deftig kleinburgerlijk. Altijd in de weer om de staat van haar huis te controleren. Ze onderhoudt het met verplichtende liefde, en als er iets niet in orde lijkt te zijn, is ze niet bang om daarvoor uit haar burgerlijke rol te vallen en... het dak op te klimmen. Zij negeert ons. Zij woont in haar wereld. Af en toe is er een hoek van haar zitkamer verlicht. Ik verbeeld me dat een zoon op bezoek is, want dat gebeurt meestal tijdens het weekend.

Ik condenseer hier wel nadrukkelijk de activiteiten in en rond dit pand. Doorgaans valt er zo goed als niets bijzonders waar te nemen. Toch heeft de aanblik een intrigerende uitstraling, de uitstraling van gewilde onopvallendheid. Op de een of andere manier is dat ook een beetje typerend voor dat deel van de Gemeente Etterbeek.

Ik ken de gemeente uit de jaren zestig. Ik ging studeren aan een theaterschool op de Tervurenlaan, en mocht wekelijks lunchen bij mijn oom en tante die iets verderop woonden. Het was toen, qua sfeer, geen fijne buurt. Ik geloof dat het kwam doordat er vlakbij enorme kazernes waren en veel bewoners tot de betere en hogere rangen van het leger behoorden. Geen aangenaam volk. Hoe mijn oom, die niets met het leger te maken had, daar terecht was gekomen? Nu ja, hij was een hogere ambtenaar bij de toenmalige 'Buurtspoorwegen'.

Na het verval – en de sluiting – van de immense kazernes is de buurt erg veranderd. De homogene bevolking van weleer is nu een allegaartje van expats geworden, waar ik me wel thuis bij voel. Ze zijn allesbehalve arrogant (zoals de eerdere bewoners dat wel waren), maar eerder schuchter en bescheiden. Het gedrag dat je aanneemt als je een vreemde bent in een milieu dat je niet van oudsher kent.

Deze Etterbeekse *room with a view* bood me een waardevol extraatje. De flat, die bewoond werd door Emile en zijn gezin, beschikte over een klein balkonnetje aan de achterzijde. Ik had daar een vierkante meter: voldoende plaats om mijn sigaar te roken en de krant te lezen, en enkele geraniums en cyclamen, en ook kamperfoelie, te laten groeien. De andere kant van het balkon was voorbehouden aan het huisvuil. (Wie in dergelijke huurflats niet over een balkon beschikt, moet het met het huisvuil maar zien te redden!) Net voor onze verhuizing merkten onze benedenburen dat ons balkon op instorten stond. Hun eigen balkon was overigens al ingestort. De reparaties eraan heb ik niet meer mee-gemaakt.

Het uitzicht dat ik er had was van een kenmerkende Brusselse soort: ondefinieerbaar in zijn verscheidenheid. Daar had je bijvoorbeeld links iets wat op een voormalige werkplaats leek. Wel in goede staat. Het dak, een mooie lijnvoering tegen de hemel, werd vernieuwd. Hoe kom je daar, vroeg ik me af. Welke woning in onze of aanpalende straat beschikte over deze grote binnenbouw? Dan had je rechts de woningen van de Legerlaan. Iets wat op een moderne flat leek, daarna oude woonhuizen, met huurflats. En ruime terrassen. Een ervan was rijkelijk bebloemd met geraniums, die een oudere heer af en toe kwam inspecteren. Van de tuinen zag je weinig. Je hoorde er wel af en toe kinderen spelen; bezoek? Afgezien van het jaarlijkse feest in de moderne studio op de hoek, heerste er een rustige woonsfeer. Iets verder breidde zich een imposant herenhuis uit, gebouwd in degelijke Beaux-Artsstijl, met luxeflats in een voorbouw en een achterbouw. De enorme blinde muur was altijd perfect onderhouden en geschilderd. Wie hier woonde, had zich ongetwijfeld een prachtvilla in Ukkel kunnen veroorloven. Maar nee, de rijke huurders of eigenaren hadden toch verkozen in deze buurt – onder hun stand! – dat prachttappartement te betrekken. De Legerlaan – avenue de l'Armée, aangelegd in 1904 – is ei-

genlijk geen laan maar een gewone straat. Dat de naamgeving al van een zekere ambitie getuigt, verklaart wellicht ook het bestaan van dit mooie statige bouwwerk, naast, het moet gezegd, heel wat andere fraaie, maar kleinere, gebouwen in Beaux-Artsstijl.

Het kleine tuintje van onze woning was dichtgegroeid met een enorme sering en een al even grote rozenstruik. De schattige oude dame die er woonde kwam er nooit en liet de bloemen en planten wild groeien en bloeien. Haar gelijkvloerse driekamerflat zag nooit het daglicht en hing vol met de werken van haar overleden echtgenoot, een kunstschilder. Geen onaardige tekeningen en schilderijen, veel vrouwelijk naakt, waarin ik mevrouw Celis, Julia, meende te herkennen. Voor meubels was er in die nochtans grote kamers weinig plaats. Ook de kelderkeuken hing vol met kunstwerken.

Mevrouw Celis was geboren in Luik en had de karaktertrekken die ik altijd aan de Luikenaren toeken. Ze was gul maar toch discreet, en had humor. Wat bijzonder moet het zijn om een oudere weduwe te zijn met gevoel voor humor. Al bloeide deze humor op een ondergrond van tristesse. Misschien brak ze daarom soms heel abrupt een kort gesprekje af: vreesde ze dat het zeuren de overhand zou nemen? We wisselden slechts terloopse begroetingen uit. De manier waarop ze haar eenzaamheid beleefde, maakte indruk. Het was duidelijk haar 'keuze' om te leven zoals ze leefde. Maar wat een heimwee zal ze gehad hebben naar de dagen toen haar echtgenoot – hij, de kunstenaar – nog leefde.

De rolluiken van haar slaapkamer waren tot de middag naar beneden. Tot diep in de nacht was er licht. Ze las graag en veel. Ik meen nooit een tv-toestel te hebben gezien tussen de vele kunstwerken van haar overleden man. Op zondag

ontmoette ik haar soms bij een kleine bakker, waar ze zich een meer dan eenvoudig ontbijt permitteerde. Toen ze mij zag, verscheen er een schuldig glimlachje om haar mond.

Het zal voor veel mensen die hier niet wonen een onbeschrijflijke weldaad lijken dat je zo goed als overal, in de rijkste en de armste buurten, woonadvertenties hebt, te koop of te huur. En vergeleken met andere steden in naburige landen: nog betaalbaar ook. Het aanbod wisselt constant. Meestal blijft een woning niet veel langer dan een maand of drie te huur of te koop staan.

Wat er in Brussel, inclusief de negentien gemeenten, te krijgen is, is wel vrij voorspelbaar. De kans is groot dat je als koper of huurder terechtkomt in een flatgebouw of familiewoning. Die flatgebouwen zijn na de oorlog gebouwd en wijken tot op heden weinig af wat betreft indeling en comfort. Meestal hebben ze ook aan de gevelzijde een terras.

De flats zijn afwisselend driehoog tot achthoog. En met kleine details die hun ontstaansjaren verraden: de ingang, de terrasafscherming, aluminium kozijnen... De bewoners beschikken er ook over een lift. En een garage. Afhankelijk van de buurt zijn ze in meer of mindere mate luxueus. Soms kilometerslang strekken ze zich uit in deftige randgemeenten, want dit zijn geen sociale woningen. Ik krijg het al benauwd als ik met de bus door zo'n buurt rijd.

De andere categorie waar je als huurder of koper terecht kunt komen, zijn de familiewoningen. Zoals het Parijse (of in mindere mate het Londense) stadsbeeld goed herkenbaar is, zo zijn de nogal onopvallende familiewoningen kenmerkend voor Brussel. Ze zijn gebouwd rond de vorige eeuwwisseling

en blijven dienstdoen. Ze ontstonden bij de uitbreiding van de periferie, in een periode van grote economische bloei. Als reactie ook op de 'Haussmannisering' die in het midden van de negentiende eeuw in het stadscentrum werd uitgeprobeerd. Men hield bij ons niet van appartementen. Men wilde een huis met een tuin. Een eengezinswoning, te koop, te huur, of als investering bedoeld. Vincent Heymans beschreef, als enige, dit type woning in *Les dimensions de l'ordinaire*.^{*} Vreemd genoeg geeft hij er geen 'naam' aan. Ik noem ze maar 'Brusselse Huizen', al komen ze in meer Belgische steden voor. Ik heb geen recente cijfers kunnen vinden, maar in 1961 bedroeg dit type huis ongeveer een kwart van de woningen in het Brusselse. In 1919 nog een derde.

Ook al beantwoorden ze in grote lijnen aan vrij strenge gemeentelijke regels, toch is het opvallend dat ze de monotonie die zou kunnen ontstaan proberen te doorbreken, in details, in telkens kleine verschillen. De straten zijn dus eigenlijk niet monotoon te noemen. Dat komt voor een deel doordat in Brussel de straten eerder kort zijn, in tegenstelling tot vele Antwerpse straten, die dan ook niet toevallig de overbodige specificering 'Lang'... toebedeeld krijgen: Lange Beeldekensstraat, Lange Lozanastraat, Lange Kievit.... Ik tel er in Antwerpen grofweg dertig. Straten die niet eens officieel 'lang' werden genoemd, noemde Ma met een zucht toch 'lang', zoals de Lange Van Schoonbekerstraat. Voor haar waren alle Antwerpse straten 'lang'.

Toegegeven: het Brusselse totaalbeeld kenmerkt zich wel door een soort ondefinieerbare 'grijsheid', die, eerder dan aan de straten zelf, te wijten is aan de woningen. Ook al moet opgemerkt worden dat veel van die huizen kleinere, meer frivole accenten vertonen: dat kan gekleurde baksteen zijn, of, ergens verdoken boven de ingang, een knipoog naar de

* Een selectie van de in de tekst vermelde auteursnamen wordt in de beknopte bibliografie opgenomen.

Art Nouveau – rond 1900 toch in volle bloei, maar veel te excentriek om de doorsneeburger te behagen. Hier een sgraffito, of een paar kleurentegels, of een venster met glas-in-lood. Het is overigens merkwaardig dat, hoewel de hoogtijdagen van de Art Nouveau in feite van korte duur zijn, de gevolgen ervan in de daaropvolgende decennia overal, te pas en te onpas, herkenbaar blijven. Zo zal men bijvoorbeeld vloertegels aantreffen die duidelijk door de Art Nouveau zijn geïnspireerd. En ook heel wat menukaarten vertonen dezelfde invloed, tot in de jaren vijftig van de vorige eeuw. Voor de doorsnee-Belg was Art Nouveau een aanval op de goede doorsneesmaak, die geleidelijk aan, over de decennia heen, in kleine doses welteverstaan, zoiets als ‘chic’ (of is het ‘luxe?’) suggereert.

Ik ken dat soort doorsneewoningen vrij goed. Mijn kindjaren heb ik doorgebracht in een (minimale, goedkope en dus eenvoudige) versie van zo'n huis. Naderhand heb ik in de meer klassieke versies gewoond. Mijn tante Jeannot woonde in zo'n huis in het toen nog beschaafde Molenbeek. Mijn grootmoeder eveneens, maar dan in Schaarbeek. Mijn oudere broer en zijn vrouw in Laken.

Ze werden ontworpen als burgerlijke eengezinswoningen. Voor eigen gebruik door de eigenaars of als investering, om te verlenen aan één gezin dat de hele woning huurde. Als bescheidener variant van het herenhuis dienden ze een vorm van rijkdom uit te stralen. Zoals, obligaat, het witte marmer in de gang, de blauwe arduinstein onderaan de voorgevel, een balkon en/of loggia met smeedwerk. Het toilet moest zich binnenshuis bevinden. Een extra toilet, voor het personeel, paste dan wel op de binnenplaats tussen de woning en de tuin. Vandaar ook de benaming ‘koer’ voor de wc. Het huis was ontworpen voor een doorsneegezin met twee of drie kin-

deren, en een of twee personeelsleden. De kelderkeuken en de mansardes waren hun domein.

Maar al snel, al vóór de Eerste Wereldoorlog, werden ze opgedeeld in flats. Ze werden dus eigenlijk nooit gebruikt en bewoond als één woning! De eigenaren gingen dan soms in de kelderkeuken en op (een deel van) de bel-etage wonen, en verhuurden de overige ruimten. Of de gehele woning werd per verdieping verhuurd. Ze werden ‘opbrengstwoningen’, ‘maisons de rapport’ genoemd.

Als flat hebben ze voor de hedendaagse bewoners – buiten de voordelen van de locatie, vrij dicht bij het centrum, goed bereikbaar met het openbaar vervoer, soms in aangename buurten, en meestal vrij degelijk gebouwd en met behoorlijk grote tuinen – enkele nadelen. Na meer dan honderd jaar hebben ze de tijd vrij goed weten te doorstaan, maar ze zijn eigenlijk niet aangepast aan de hedendaagse levensstijl. Waren ze dat ooit wel? Als eengezinswoning wellicht. Maar niet verdeeld in verschillende huurflats. Al meer dan een eeuw leven vele Brusselaars dus in woningen die niet echt ontworpen zijn voor dat specifieke doel: flat te zijn.

Twee grote aanpassingen vonden al snel plaats. Die betroffen voornamelijk het sanitair (badkamer/toilet) en de keuken, die op velerlei wijze ondergebracht werden in aanbouwen. Zo standaard als de basisindeling was, zo veelzijdig en soms verrassend waren de aanpassingen. Zo werd bijvoorbeeld bij mijn tante Jeannot de laatste kamer van de drievoudige opdeling van haar woonverdieping, vanuit de achterste ruimte – die dienstdeed als keuken – verbonden met de badkamer die op een annex-tussenverdieping was ondergebracht. Die twee ruimten werden verbonden met een kleine trap! Van de keuken kon je dus naar de badkamer, en omgekeerd. Dit ter-